

Labutě nejsou tím, čím se zdají být

Intelektuální bestseller empirického skeptika Nassima Nicholase Taleba vyšel konečně česky. Je to kniha, která se musí povinně číst. S povinnou dávkou skepse.

Knihu burzovního makléře a filozofa Nassima Nicholase Taleba *Černá labuť* jsem přečetl poprvé v létě roku 2008. Pár týdnů poté padla banka Lehman Brothers a začala ekonomická krize. Pád Lehman Brothers byl pro většinu světa „černou labutí“ – nepředvídatelnou událostí s obrovským dopadem. Navíc to byla pro většinu z nás negativní černá labuť. Pro Nassima Taleba naopak pozitivní. Jeho kniha označující většinu ekonomů za šarlatány se jevila jako prorocká. Stala se světovým bestsellerem a její autor je dnes zařazován mezi nejvlivnější myslitele doby.

Patřil jsem také mezi ty, kteří byli hluboce zasaženi tím, jak Talebův text „sedí“ na tehdejší realitu, jak vystihuje lidské chování před a po: arogantní zaslepenost před krizí a neméně arogantní snahu vše zpětně vysvětlit. Uplynulé tři roky otřásly mnohými společenskými a osobními jistotami. Budoucnost už není tím, čím bývala, řekl by Talebův oblíbený baseballový „mudrc“ Yogi Berra. Byl jsem proto velmi zvědav na českou verzi a na to, jestli mě Černá labuť osloví stejně i podruhé. Nyní můžu říct, že český překlad je vynikající a já jsem byl při jeho četbě fascinován a pobaven stejně jako poprvé. Jsem ale poučenější a tvrdím, že i Talebovy myšlenky je nutné brát cum grano salis, s jistým odstupem a trochou skepse.

Dějiny plné černých labutí

Vlastně je to kniha jediné myšlenky: lidská mysl má mimořádně špatnou schopnost odhadovat budoucnost, a navíc si to nepřipouští. Může za to naše zčásti vrozená a zčásti získaná slepota vůči tzv. černým labutím, tedy mimořádným událostem velkého dopadu.

Podle Taleba mají černé labutě v dějinách mnohem větší význam, než si připouštíme: kvůli nim se „dějiny neplazí, ale skáčou“. Až na to, že je ve zpětném zrcátku vidíme jinak: události dáváme do souvislostí a věříme, že sledovaly jakýsi „plán“. Ještě v polovině června 1914 nikdo v Evropě netušil, do jaké války bude kontinent záhy uvržen. První světová byla pro tehdejší generace černou labutí, jež změnila životy milionů. Až zpětně historici poukázali na její historickou „zákonitost“. Labutí metaforu Taleb našel ve středověku. (Nemá tedy nic společného s kýčovitým filmem s Natalíí Portmanovou v hlavní roli.) Před objevením Austrálie obyvatelé severní polokoule věděli s jistotou, že labutě jsou bílé. Stačilo však, aby britští námořníci potkali první černou labuť (jde o genetickou mutaci), a tato „pravda“ vzala za své. Talebova černá labuť je něco víc – označuje nečekanou událost extrémního dopadu. Černou labutí byl například pro většinu světa s výjimkou skupinky teroristů útok na USA 11. září 2001.

Černá labuť se vyskytuje především v oblastech lidského jednání, které podléhají škálovatelnosti, což je většina sociálních jevů: bohatství, sláva, ceny, inflace, velikost měst, frekvence slov, počty obětí válek atd. Podle Taleba patří škálovatelné veličiny do „Extrémova“, mimořádně „nespravedlivého“ místa, kde vládne tyranie jedinečného, nevidaného a nepředvídaného. Naproti němu stojí stabilnější „Průměrov“ neboli svět fyzických veličin, jako jsou tělesná výška, úmrtnost, IQ nebo příjmy profesí odvislé od úkonů (např. zubaře či prostitutky). Zatímco primitivní člověk žil hlavně v „Průměrově“ a potkal černou labuť jednou za život (pokud měla podobu třeba hladového

lva, bylo to také naposled), moderní společnost vede díky technologiím a globalizaci mnohem extrémnější život. Můžeme se proto „těšit“ na čím dál více černých labutí jako např. raketový růst a pád firem, rychlé zbohatnutí a zchudnutí či bleskové politické změny.

Krocانوovo překvapení

Proč však nejsme schopni vidět černé labutě? Odpověď dávají první dvě části knihy. Taleb si půjčuje další ptačí příměr: představme si krocana, kterého řezník krmí každý den. Měsíc, dva, sto dní. S každým dnem se statistická pravděpodobnost, že krocان dostane opět jídlo, zvyšuje. Kdyby měl poradce pro řízení rizika nebo ratingovou agenturu, jeho vyhlídky by dostaly nejvyšší doporučení AAA+. Stý a první den však přijde šokující událost a krocان skončí na pekáči. Překvapení pro krocana. Ne tak pro řezníka.

Krocانův osud je ukázka filozofického problému indukce: každé poznání, k němuž jsme dospěli pozorováním, skrývá v sobě past. Taleb zkoumá její příčiny: a) zobecňujeme příliš (falešná víra v confirmaci), b) fakta si dáváme do příběhů a pleteme si je s realitou (klam narativity), c) chováme se, jako by černé labutě neexistovaly, protože takhle máme nastavený mozek, d) to, co vidíme, není vše, co existuje, podvádí nás vlastní intuice, a navíc e) trpíme tunelovým viděním. Nebudu vyprávět jednotlivé kapitoly. Nejlepší je si přečíst originál. Protože je však tento článek psán do novin, hodí se jako ukázkou autorova myšlení rozvést úvahu o příbězích neboli o narativitě.

Každý reportér zná rčení „storka je svatá“. Myšleno: nejlepší články obsahují příběhy. Příběhy dávají fakta k sobě, hledají příčinnost, vytvářejí vzorce a tím zjednodušují informace a i jejich ukládání v paměti. Děláme to automaticky, „vypínání“ narativity je mimořádně náročné. Jde o past na reportéra i na čtenáře. Příběhy nejsou a priori špatná věc, máme však sklon brát je za jedinou možnou pravdu. Vezměme si dvě zprávy: „Havarovalo auto“ a „Pršelo“. Když je slyší kdokoli s normálně fungujícím mozkiem, okamžitě si položí otázku o kauzalitě: Havarovalo auto, protože pršelo? Následně vynaložíme značné úsilí, abychom kauzalitu prokázali. Bohužel i tam, kde není. Proč? Protože pokud ji najdeme, zapamatujeme si obě události snadněji (je to vlastně jedna událost). Vytváření souvislostí a interpretace faktů je mimovolný proces jako dýchání. Silně postihuje lidi vzdělané, protože je vzdělání k narativitě vede.

Sklon k utváření příběhů blokuje vnímání detailů. Taleb to ilustruje experimentem, který zde zopakují. Nejdříve si přečtěte toto přísloví:

LEPŠÍ VRABEC
V V HRSTI
NEŽLI HOLUB NA STŘEŠE

Všimli jste si něčeho zvláštního? Zkuste to znovu. Blahopřeji všímavějším. Já jsem napoprvé zdvojenou předložku neviděl, protože jsem se soustředil na sdělení.

Taleb upozorňuje i na další past lidské mysli, která je v médiích častá: trendy. V newsroomech se říká, že jedna událost je zajímavost, dvě podobné události náhoda, zatímco tři – to už je trend. Trend je příběh: lépe se pamatuje, ale vede k přehlížení detailů a k záměně mapy za území, mentálního obrazu za realitu.

Prognostický skandál

Nassim Taleb si získal americkou veřejnost brutální kritikou všech, kteří se živí předpověďmi sociálních jevů. Jeho hněv odnášejí hlavně ekonomové a finanční analytici provozující ekonometrii,

v níž se teorie kombinuje se statistikou. Podle Taleba je výsledek jejich práce stejně (ne) úspěšný jako výsledek odhadu brooklynského taxikáře.

Proč však stále něco předpovídáme? Poptávku zajišťuje lidská potřeba podívat se do mentální mapy (odhadu budoucnosti) dřív, než uděláme krok vpřed (učiníme rozhodnutí). Je to v pořádku v „Průměrově“, ale ne v „Extrémově“, kde nemáme dost informací, abychom věrnou mapu sestavili. Přesto ji chceme. Jestliže někteří lidé zabloudí v Tatrách, cítí se jistěji, použijí-li mapu Alp, než aby bloudili úplně bez mapy.

Poptávku po předpovědích přebohatě uspokojuje lidská epistemická arogance, tj. rozdíl mezi tím, co si člověk myslí, že ví, a tím, co ví doopravdy. Sebeklam se projevuje dvojím směrem: přeceňujeme to, co víme, a podceňujeme rozsah možných neurčitých stavů.

Epistemická arogance je podle Taleba matkou jednoho z největších skandálů doby: fenoménu experta. Experimenty psychologů ukazují, že v určitých oborech platí, že čím víc víme, tím víc si myslíme, že víme, a propast mezi oběma břehy se zvětšuje. Staří Řekové rozlišovali techné (know-how, dovednost) a epistéme (know-what, poznání). Zatímco jsou předpovědi v oblasti techné smysluplné, předpovědi v oblasti epistéme jsou pro Taleba šarlatánstvím. Předpověď si může dovolit lékař, ale když ji dělá ekonom, jedná se buď o podvodníka, nebo hlupáka zaslepeného vlastní arogancí.

Ve světle těchto úvah nevypadá nápad postavit si do čela země bývalé zaměstnance prognostického ústavu jako úplně nejlepší. Český čtenář může najít i další podněty k „domestikaci“ Talebovy teorie. Vezměme „tunely“. Některé nemusí být výsledkem jenom korupčního záměru, ale epistemické arogance rozhodovačů (politiků, úředníků, expertů), kteří soustavně podceňují vliv nečekaných událostí. Ty tlačí výsledky vždy jediným směrem – k prodražení a nedodržení termínů. Navíc platí, že chybovost roste s tím, jak daleko se do budoucnosti díváme. Dnes už i rok je dlouhá doba na spolehlivou předpověď (viz problém s aktuálním státním rozpočtem).

Na začátku jsem psal, že je Taleba třeba číst, ale s jistou skepsí. Tu moji posílila esej *O odolnosti a křehkosti*, kterou přidal do druhého vydání. Vysvětlím.

Černá labuť patří k fenomenálně úspěšným a vlivným knihám, jež vznikají na rozhraní několika vědních oborů a populárního psaní. Mám na mysli *Mžik a Bod zlomu* Malcolma Gladwella, *Freakonomics* Stevena Levitta a Stevena Dubnera, *Proč se většina věcí nezdaří* Paula Olmeroda a další. V Česku lze do této kategorie zařadit *Ekonomii dobra a zla* Tomáše Sedláčka. I na poměry tohoto druhu je ale Taleb mimořádný autor. Jeho rozpětí je obrovské: od filozofie přes psychologii, ekonomii, matematiku až k přírodním vědám. Nezvyklé jsou zdroje jeho „myšlení o myšlení“: mixuje řecké, římské a arabské myslitele s moderními psychology a ekonomy. Potěšení přináší i jeho styl: místy akademický, místy připomínající brutální otevřenost brooklynského taxikáře. Nevyhýbá se repetičím, trivialitám, odbočkám, historkám ani anekdotám. Díky pevné konstrukci a konzistenci se však kniha čte skvěle.

Běžným modem operandi autorů těchto knih je skepse. Odmítají zažité pravdy a před očima čtenáře strhávají jednu oponu za druhou, aby ukázali, že svět není tím, čím si myslel, že je. Řečeno s Davidem Lynchem: „Sovy nejsou tím, čím se zdají být.“

Nejsou ale ani labutě. Snaha ukázat svět z nového úhlu vede k tomu, že autor vytváří vlastní paradigma, paralelní svět, který mapuje ten skutečný. Jakmile je paradigma hotové, začne se aplikovat a čtenář se nestačí divit, jak všechno do sebe zapadá. Říkáme, že jsme viděli svět „novými očima“. Tento intelektuální trik (umí jej každá sekta) není nutně škodlivý. Potíž nastane, když novou teorii aplikujeme všude možné – i tam, kde nefunguje.

Jak odhalit intelektuála

Problém s Talebem začíná, když přejde z módu „otevírám oči“ do módu „poradím, jak žít“. Ve zkratce říká, že se máme držet z dosahu negativních černých labutí a naopak se vystavovat pozitivním. Na úrovni společenských struktur tím, že posilujeme jejich odolnost. Mimo jiné tím, že je neděláme příliš velké. V osobním životě nemáme riskovat tam, kde hrozí velká ztráta, a naopak se chovat agresivně tam, kde čekáme škálovatelnost úspěchu. Namísto do tzv. středně rizikových investic, vložíme 90 procent svých prostředků do naprosto bezpečných nástrojů, zbylých 10 procent si ponecháme na silně spekulativní sázky.

Tato strategie ovšem funguje, jen když ji uplatňuje ten, kdo těží ze zaslepenosti ostatních. Pokud ji začnou uplatňovat všichni, přestane fungovat. Navíc se zadrhne pozitivní dynamika naší civilizace, která se vyvíjí díky pokusům – a především omylům –, které falzifikují, tedy ověřují skutečnost. Omyly jsou důsledkem naší neschopnosti chápat limity vlastního úsudku. Až tuto neschopnost překonáme všichni, kdo bude omyly dělat? Pokus aplikovat strategii na další a další obory má až úsměvné výsledky, když například autor píše o fyzických aktivitách: ideální kombinace je podle něj 90 procent sezení na zadnici kombinované s pomalými procházkami a 10 procent extrémní zátěže. Karikatura talebovského člověka chodí na dlouhé procházky (je v nich minimální riziko), pravidelně navštěvuje večírky (vystavuje se pozitivním černým labutím) a s brooklynským sebevědomím vykřikuje: „Kdo nečetl Taleba, není intelektuál.“ V tom posledním má ovšem pravdu.

O autorovi | Autor byl v letech 2000–2009 šéfredaktorem Lidových novin.